

Horváth Lajos

AZ AFFEKTÍV TUDATTALAN ARCHITEKTONIKÁJA: AFFEKTÍV TUDATTALAN ÉS IMPLICIT NARRATÍVA*

Absztrakt

A tanulmány célja az affektív identitás fenomenológiai fogalmának tisztázása és kiegészítése. Az affektív identitás az úgynevezett affektív tudattalanra épül, amely a fenomenológiai tudattalan egyik típusa, de nem csak az értelemképződés passzív előzetes szférájára utal, hanem aktív pszichológiai szerveződés is, amely befolyásolja az érzelmi-hangulati életet és a viselkedést. A tanulmány első része a narratív és az affektív identitás összehasonlító elemzésére vállalkozik. A második rész pedig az implicit narratíva áthidaló szerepe mellett érvel.

Kulcsszavak: tudattalan, fenomenológia, pszichoanalízis, affektív tudattalan, implicit narratíva, narratív identitás

Bevezetés

A tanulmány az affektív és a narratív identitás összehasonlító elemzésére vállalkozik. Az affektív identitás a jelen és a múlt között létesülő affektív kapcsolatot jelenti, amely egyben az affektív tudattalan koncepcióját is előfeltételezi. Az affektív tudattalan olyan elemekből áll, amelyek csak nehezen vagy egyáltalán nem integrálhatók történetmesélés közvetítésével. A tanulmány első része a narratív és az affektív identitás viszonyát vizsgálja. Az affektív identitás egy affektív tudattalanra utal, melynek aspektusait szintén ez a fejezet tárgyalja. Az affektív tudattalan hatásaiba beleértendőek a múlthoz fűződő érzelmi viszonyok, a freudi értelemben vett tudattalan közvetett hatásai és az aktuális tapasztalat fenomenológiai tudattalanja is. A második rész megkísérli összekapcsolni az implicit narratíva és az affektív tudattalan koncepcióit. A tanulmány amellet érvel, hogy az implicit narratíva kiegészítheti és differenciálhatja az affektív tudattalan fenomenológiai elméletét. Az implicit narratíva lehetőséget nyújthat az affektív tudattalan tudatidegen elemeinek tudatosítására, az idegentapasztalat integrációjára is.

A narratív és az affektív identitás

Ebben a fejezetben röviden összefoglalom az affektív identitás alternatíváit és megvizsgálom a narratív és affektív identitás kapcsolatát. Amint látni fogjuk az affektív identitás a narratív identitás hiányosságait próbálja orvosolni miközben a múlt és a jelen közötti affektív kapcsolatot hangsúlyozza. Az affektív identitás és

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00189/21/2) és az NKFIH K 138745 számú projekt támogatásával készült.

tudattalan egy olyan háttér-horizontot feltételez, amely nem explicit emlékeken keresztül, hanem affektív-érzelmi hatások révén befolyásolja a jelent.¹

A kortárs elmefilozófiai és fenomenológiai szakirodalomban az én vagy öntudat (self) inter- és multidiszciplináris elemzése reneszánszát éli (Zahavi 2014). Az én multidiszciplináris vizsgálata előfeltételezi az elmesélt én és a minimális öntudat között elhelyezkedő igen széles spektrumot.² Ebben a tartományban helyezhető el az affektív identitás koncepciója is. A minimális öntudat (*minimal self*) a tapasztalat önmegjelenítő sajátosságát jelenti, a tapasztalatok egyes szám első személyben való adódását, amely azt is implikálja, hogy az előttem feltáruuló tapasztalat csak az enyém (*mineness*) és megkülönböztetendő mások tapasztalatától (Zahavi 2014, p. 28). Ez az elemi öntudat rendkívüli népszerűsége tette szert az elmefilozófiában, a fenomenológiában és a fenomenológiai pszichiátriában is (vö. Sass és mtsai. 2011). A minimális öntudat koncepcióját gyakran éri az a vád, hogy nincs magyarázati értéke és nem veszi figyelembe a társadalmi dimenziót. Ratcliffe (2017) és mások kritikájának hatására Zahavi különbséget tett a minimálisabb (*more minimal self*) és a kevésbé minimális öntudat (*less minimal self*) között, az utóbbi már nem a pusztán önvonatkozás prereflexív öntudata, hanem egy olyan énszerű struktúra, amely egész közel áll az elbeszélt történetek énjéhez is (vö. Zahavi 2017).

A spektrum másik végén találjuk a narratív identitás énjét, amely számos kérdést vet fel. Vajon az elmesélt én az élettörténeti narratíva révén konstituálódik vagy inkább a történetmesélés előfeltétele a minimális öntudathoz hasonlóan?³ Paul Ricoeur (1997) és Peter Goldie (2012) egyaránt hangsúlyozza, hogy az előretétező és visszatekintő narratívák hozzájárulnak a létrehozásához az elmesélhető ént, tehát egy időben kiterjedő én-fogalommal rendelkezünk történetmesélésnek köszönhetően. A narratív

¹ Kozyreva (2017) szerint az affektív identitás megalapozza a személyes azonosságot abban az értelemben, hogy egy olyan egységes horizontot képez, amely nem az explicit emlékezetem alapul. A tudatos intencionalitást megelőzi a múlt affektív ébresztése – amely nem feltétlenül vezet reprodukciókhoz és reprezentációkhoz –, a narratív azonosságot pedig megalapozza az affektív identitás, amely az elfeledett és kiüresedett, de mégis affektív elevenséggel bíró implicit-intencionalitás terepuma. Röviden fogalmazva az affektív identitás egy tudattalan múlt-horizontot (*unconscious past-horizon*) feltételez, amely értelemmel ruházza fel az aktuális tapasztalatot (Kozyreva 2017, pp. 195–197).

² Zahavi „minimal self” fogalmát különbözőképpen fordítják a hazai szerzők. Ullmann a „tapasztalati mag-én” terminust preferálja (Ullmann 2015, p.21), Olay pedig „minimális szelfként” fordítja (Olay 2022, p. 131). További alternatíva az én-érzet vagy önmagam érzete (*sense of self*), mellyel kapcsolatban Balogh Zuzsanna hangsúlyozza, hogy nem kifejelett egót vagy személyt jelent, hanem pusztán a tapasztaló szubjektumot (Balogh 2018, p. 39).

³ Peter Goldie szerint ez az apória feloldható, amennyiben az ént az első személyű névmás használatára redukáljuk. A narratív identitás narratív gondolkodást feltételez. Goldie egyetért MacIntyre-al abban, hogy egy elbeszélt történet köti össze a múltat a jelent és a jövőt. Viszont úgy gondolja, hogy elsősorban az egyes szám első személyű névmás használata teszi lehetővé, hogy önmagam maradjak akkor, amikor a múltbéli emlékeimre gondolok és abban az esetben is, ha előre vetítem az öregkori száználmas állapotomat (Goldie 2012, pp. 122–123).

identitás kiterjesztett énjével szemben fogalmazza meg Strawson az *epizodikus személy* koncepcióját. Ez az én a jelen pillanatban él és képtelen azonosulni az időben korábbi énjeivel (Strawson 2004). Olay szerint viszont a személyektől nagyobb életszakaszokra vonatkozó beszámolókat várunk el és a történetmesélés lényege egy temporális szerkezet kialakítása, amely egyben diakronikus folytonosságunkat is megalapozza (Olay 2022, pp. 127–128). Nicola King (2000) nyomán Goldie kiemeli a freudi utólagosság (*Nächträglichkeit*) jelentőségét is, melynek következménye, hogy emlékeink valójában a jelenben kibontakozó konstrukciók, azaz a múltbéli tapasztalatok mindig új fényben tűnnek fel vagy éppen a jelenben átélt érzelmeket vetítjük vissza az emlékeinkbe. Goldie szerint az emlékezet konstruktív természete azonban nem jelenti azt, hogy bármit mondhatunk egy múltbéli eseményről, de ettől eltekintve az emlékeket újra elrendezzük, díszítjük és átformáljuk. Az emlékekbe beszivárog az, amit a jelenben tudunk (Goldie 2012, pp. 53–54).

Ullmann szerint beszélhetünk egy olyan fenomenológiai énről is, amely összetettebb, mint a minimális öntudat, de még nem azonosítható az elmesélt énnel. Ez az énértet egy sematizált affektív szféra énje és olyan elemek összjátékából áll, amelyeket a szubjektum még képtelen ellentmondásmentesen az elbeszél önazonosságába integrálni. A viselkedés és az érzelmi élet *vakfoltjai* utalnak jelenlétére és belső idegenséget képez a tudat immanenciájában (Ullmann 2013, p. 29 és 33). Ugyanakkor fontos látnunk, hogy ez a fenomenológia én nem egy tudattalan tudat vagy másodrendű tudat, hanem egy háttérhorizont, amely kirajzolja a lehetséges reakciók játékerét (Ullmann 2013, p. 35).

Ullmann szerint a narratív identitás képződésének alapvető strukturális mozzanata, hogy a történet aktuális vége ujjaszervezi a korábbi elemeket. Tehát az előretétekintés és a visszatekintés mechanizmusai eddig észre nem vett mozzanatokat integrálnak a személyes élettörténetbe (Ullmann 2013, p. 29). A narratív azonosság elméletének azonban nehézségei támadnak. Nemcsak a történetmesélés énjének a státusza problematikus, hanem feltehetjük azt a kérdést is, hogy milyennek kell lennie egy azonosságot konstituáló élettörténeti narratívának? Ullmann megállapítja, hogy a belső koherencia nem garantálja egy történet igazságát és az önmagunkról szőtt történet merevvé és változatlaná válhat (Ullmann 2013, p. 29).

Schechtman a narratíva és a valóság közötti szoros kapcsolat jelentőségét emeli ki. Nem minden narratíva tekinthető személyazonosságot konstituáló narratívának, például egy pszichotikus alany téveszméssel tarkított narratívája nem építi, hanem rombolja az ént, hiszen olyan hibás vélekedéseket is tartalmazhat, amelyek a konszenzuális világ nyilvánvaló tényeit kérdőjelezik meg. A pszichózissal szemben az emlékezeti torzítások egy bizonyos mértékig tolerálhatók az élettörténeti narratívában. Ha úgy emlékszem, hogy nem egy kollégám, hanem én magam tettem egy szellemes megjegyzést az értekezleten, akkor ez a forráshiba még nem veszélyezteti személyiségem integritását. Röviden tehát arról van szó, hogy a

narratívát folyamatosan felülvizsgálhatók és továbbfejleszthetők, a kisebb hibák korrigálhatók (vö. Schechtman 1996, pp. 122–123).⁴

Az integrálhatatlan elemek jelenléte nagyobb kihívást jelent a narratív identitás koncepciójának. Vannak olyan emlékezetes vagy kevésbé emlékezetes múltbéli tapasztalatok, amelyek vagy teljesen ellenállnak az emlékezeti rekonstrukciónak, vagy ha éppen tudatképesek, akkor sem integrálhatók ellentmondásmentesen az önéletrajzi narratívába. Ez az a pont, ahol a traumatikus szubjektivitás kérdése is relevánssá válik. Amint Ullmann rámutatott, mindig akadnak olyan mozzanatok, amelyek nem illeszkednek az elmesélt történet egységébe. Például bizonyos felbukkanó gondolatok, vágyak, emlékek nem illeszkednek „feszültségmentesen” a megszokott történetbe (Ullmann 2013, p. 29). Az élet uralhatatlansága arra készítt minket, hogy folyamatosan megújítsuk narratíváinkat. Ebből a szempontból úgy is fogalmazhatunk, hogy a traumatikus szubjektivitás a narratíva továbbfejlesztésének motivációs bázisa.⁵ Olay szerint nem szabad túlbecsülni a tudattalan szerepét az önéletrajzi narratíva megújításában. Számára a létezés alapvető dinamikájának tűnik, hogy az új események „újraszervezhetik az egyes elemek helyi értékét” a narratívában (Olay 2022, p. 123). A motivációs bázis tekintetében úgy gondolom, hogy Ullmann és Olay álláspontjai nem zárják ki egymást, hanem mellérendelő viszonyba állíthatóak. Önmagában az idő múlása és a változás tapasztalata is az élettörténet felülvizsgálatára készítt, de válságok, masszív traumák vagy hirtelen felbukkanó irracionális érzések és viselkedésformák is reflektív önviszonyulást eredményezhetnek.

Az affektív identitás összefonódik a traumatikus szubjektivitás problémájával, de teljes mértékben nem redukálható arra. A traumatikus szubjektivitás azt jelenti, hogy vannak olyan peremre szorított elemek a szubjektumban, amelyek vagy nehezen vagy egyáltalán nem építhetők be az aktuális narratívába. Itt azonban nem kell feltétlenül fizikai vagy pszichikus traumák leülepedett maradványaira gondolnunk. Egy előre nem látott *sorseseemény* vagy *sors-lehetőség* is idegentapasztalathoz vezethet. A traumatikus szubjektivitás koncepciója Rudolf Bernettől (2000) származik, aki Freud, Lacan és Levinas belátásaira épít. Fontos mozzanat, hogy a klinikai pszichológia és a pszichiátria szerteágazó trauma-felfogásaival szemben a traumatikus szubjektivitás egy általánosabb, mondhatni transzcendentális lehetőség-feltétele az emberi létnek. Bókay Antal (2020) Freud, Ferenczi és Laplanche trauma-felfogásai kapcsán veti fel annak lehetőségét, hogy a traumatizáltság és az ebből következő utólagos sors-építés talán minden ember esetében megtörténhet (Bókay

⁴ Schechtman és Goldie az emlékezetkutatás különböző eredményeire hivatkoznak, de mégis egyet értenek abban, hogy a konstruktív emlékezet elmélete összeépíthető a narratív identitással.

⁵ Természetesen nem kizárólag a trauma készítt a narratív önazonosság felülvizsgálatára. Tengelyi irodalomból vett példái alapján a válsághelyzet az egyik lehetséges motivációs bázisa az önéletrajzi narratíva felülvizsgálatának, de egyéb egzisztenciális szituációkat is elképzelhetünk, mint például a romantikus szerelem fellobbanása (Vö. Tengelyi 2007, p. 195).

2020, p. 52). Ullmann és Pintér egyaránt hangsúlyozza, hogy amit nem tudunk elmesélni az jobban meghatározza identitásunkat, mint az, amit történetbe tudunk ágyazni (Ullmann 2015, p. 33. vö.: Pintér 2014, p. 136). Fontos látnunk, hogy az így felfogott affektív tudattalan nem elfojtott képzetek tárháza, hanem „egy előzetesen és eredetileg sematizált affektív szféra”, amely alteritást képez a narratív önazonosságban (Ullmann 2015, p. 33).

Pintér hasonló szellemben ír egyfajta „tudattalan identitásról”. Ullmannal és Schechtmannel szinkronban Pintér is amellet érvel, hogy az önazonosságra nemcsak az élettörténet kiegészítései, hanem annak szakadásai is építő módon hatnak. A tudattalan identitás azt jelenti, hogy traumák és nosztalgiának a tudatos felszín alatt befolyásolják az élettörténetet. A trauma egy sérült, érhetetlen jelentésrendszert hoz létre, amely identitás-romboló és -építő hatással bír (Pintér 2014, p. 140). A nosztalgia szintén rendelkezik egy építő-bontó kettősséggel miközben egy személyes mitológiát teremt. A trauma és a nosztalgia esetén is diszkontinuitás keletkezik a múlt és jelen között. Továbbá Pintér azt állítja, hogy „nem vagyunk saját magunk hatástörténeti hermeneutái” (Pintér 2014, p. 140). Az identitást számos olyan tényező befolyásolja, amelyet már nem vagy még nem tudunk kifejezni. Pintér szerint számos reflektálatlan, de az énré mégis hatást gyakorló múltbéli történések (félelmek, traumák, nosztalgiák) határozzák meg az identitás tudattalan rétegét. A tudattalan identitás akaratlanul felbukkanó nosztalgikus emlékekből áll, amelyek meglepik, de meg is alapozzák a reflektáló ént (Pintér 2014, pp. 140–141). Tehát a nosztalgia affektív összekötést biztosít a múlttal a visszaható traumához hasonlóan. A tudatos történetmeséléssel párhuzamosan egy látens álomtartalomhoz hasonlítható tudattalan történet (is) szerveződik a nosztalgia közvetítése révén (Pintér 2014, p. 140). A nosztalgia segítségével is illusztrálható, hogy az affektív tudattalan nem csak traumatikus hatások révén képződik.

Az affektív tudattalan és az implicit narratíva

A tudattalan identitás azt is magával vonja, hogy az önazonosság jelentős részben tudattalan módon alakul. Vannak események, amelyek passzív módon hatnak az önazonosságra, de nem feltétlenül fejeződnek ki történetekben. (Pintér 2014, p. 137–138). Schechtman szintén arra hívja föl a figyelmet, hogy a személyes azonosság építése nem feltétlenül egy tudatos vagy reflexív folyamat. Élettörténetünk – beleértve terveinket és múltbéli tapasztalatainkat – tudatos reflexió nélkül is befolyásolhatja döntéseinket vagy bizonyos szituációk értelmezését. Schechtman ezért megkülönbözteti az *explicit* és az *implicit* narratívát. Az előbbi koherens, könnyen artikulálható, publikus és akaratlagosan felidézhető önéletrajzi emlékeken nyugszik. Schechtman szerint a narratíva logikája az élet szervező elve. Egy lencse, amelyen keresztül rangsoroljuk tapasztalatainkat és eltervezzük cselekedeteinket. De az önértelmezés lencséje vagy szűrője nem feltétlenül tudatos módon lép

működésbe, hanem rendelkezünk egy implicit megértéssel is az éppen kibontakozóban lévő élettörténetünkre vonatkozóan (Schechtman 1996, p. 113).⁶

Schechtman szerint az implicit narratíva nem olyan koherens, mint az explicit. Gyakran olyan vakfoltokra utal, amelyek az explicit narratívában és a publikus viselkedésben jelennek meg. Ha arra keressük a választ, hogy kik vagyunk és mi mindent hiszünk és érzünk az aktuális jelenben, akkor akaratlan emlékek és impulzusok hatásaira is felfigyelhetünk. Néha észre nem vett vagy alig észlelhető külső és belső hatások alanyai vagyunk. Gondoljunk például egy szülő rosszálló pillantása vagy egy közlő vihar okozta hangulati változásra. Ezek az elemek is meghatározzák én-érzetünket és befolyásolják annak módját, ahogy elrendezzük az élettörténeti epizódokat (Schechtman 2005, p. 19–20). Ugyanakkor az implicit narratíva alatt nem pusztán váratlan intencionális állapotok bejelentkezését érti, hanem azt a jelenséget is, hogy önmagunk monitorozása nem feltétlenül tudatosan zajlik. Sőt, igen ritka alkalom az, amikor egy külső szemlélő számára összefoglaljuk élettörténetünket és céljainkat. A cselekedeteinket szervező és tipizáló célok és lehetőségek nem minden esetben állnak a reflexió rendelkezésére, de az én narratív konstitúciós elmélete megkövetel egy „lokális értelmezhetőséget” (*local articulation*), ami azt jelenti, hogy adott esetben a narrátornak meg kell tudnia magyaráznia cselekedeteinek, vélekedéseinek és érzéseinek eredetét (Schechtman 1996, p. 114).

Az implicit narratíva koncepciója sokat köszönhet Freudnak is. Freuddal kapcsolatban Schechtman az állítja, hogy a múlt anélkül is hatással lehet jelenlegi életünkre, hogy explicit módon felidézni. A traumák és megalázások kitörölhetetlen affektív nyomokat hagynak hátra bennünk (Schechtman 1996, p. 110). Úgy gondolom, hogy az affektív identitás és az implicit narratíva koncepciói könnyen összebékíthetők, hiszen Schechtman is a jelen és a múlt közötti – gyakran nem reprezentálható – affektív kapcsolatot próbálja feltérképezni. Mindkét elgondolás mellett érvel, hogy a narratív identitás énje „nem úr a saját házában”

⁶ Az éppen folyamatban lévő, kibontakozó élettörténetünk egy implicit önéletrajzi narratívaként értelmezhető, amely kontextusként, szűrőként funkcionál az események megtapasztalása esetén. Ebből pedig alapvető perspektivikus különbségek is adódnak, amint az Schechtman alábbi példája is demonstrálja: "Egy bizonyos helyzet egy tanterembe belépni egy izgatott, első éves főiskolai hallgatónak az első tanítási napon, egy másik helyzet viszont a kimerült professzornak, aki már századjára tanítja ugyanazt a kurzust, megint más helyzet egy másik a munkatársnak, aki csak azért nyit be a terembe, hogy bejelentse az elmaradt órát, és megint más szituáció egy végzett hallgató számára, aki nehezen szerzett diplomát és most, hogy sikeres iparmágnás lett, adományozásért hízelegnek neki. Ezeknek a tapasztalatoknak a különbségei – ahogy korábban érveltem – a különböző narratív kontextusokból fakadnak, amelyekben előfordulnak" (Schechtman 2016, p. 28). Az implicit narratíva kapcsán látni fogjuk, hogy nem csak reflektálatlan, hanem nehezen vagy egyáltalán nem reflektálható pszichológiai szervező erőket is magában foglalhat, tehát nem merül ki abban az elemi tényben, hogy hallgatólagos elképzeléseink vannak arról, hogy kik vagyunk a jelenben és merre tart az élettörténetünk.

(vö. Ullmann 2013, p. 31). Pintér és Schechtman egyaránt Freud megállapítását idézi, mely szerint idegen erők, emberfeletti vendégek lakoznak a tudattalanban.⁷

További közös mozzanat, hogy a történetmesélés hatással van az érzet minőségi aspektusaira is. Schechtman szerint a történetmesélésre képes szubjektumok fenomenális érzete minőségi változáson megy keresztül (Schechtman 2011, p. 410). Zahavi nem fogadja el ezt a feltételezést, szerinte a szubjektum prereflexív érzete változatlan és csak a tapasztalatfolyam eredendő áramlása kondicionálja (Zahavi 2014, p. 62). Schechtman a történetmesélés révén kialakuló ént egy összetett fenoménnek tekinti. Az önazonosság narratív konstitúciós nézete vagy más néven a leves-elmélet (*soup theory*) azt vallja, hogy a személy egy kiterjedt narratív szubjektum, azaz bizonyos vélekedések, vágyak, érzelmek, és affekciók összefonódásának az eredménye.⁸ A mentális állapotok közötti viszonyzövedéket pedig a történetmesélés határozza meg (Schechtman 1996, pp. 143–144). Tehát a leves- vagy más megfogalmazásban a pörkölt-elmélet eredménye, hogy a személy egy – Ambrus kifejezésével élve – „holisztikus komplexumként” (*holistic complex*) definiálható (Ambrus 2020, p. 62). Schechtman nem tagadja, hogy a tudat minden egyes pillanatban egy alapvető fenomenális minőséggel rendelkezik, azt viszont kétségbe vonja, hogy ez a kvalitatív aspektus a tágabb kontextusból kiemelve reprodukálható lenne. Wollheim nyomán azt vallja, hogy a múlt és a jövő benne van vagy hozzá tapad a jelenhez és az elmesélt én egy időben kiterjedt tapasztaló szubjektum (Schechtman 1996, p. 145). Önmagában az ösbenyomás-retenció-protenció hármasszerkezet talán kijelöl egy önaffektív módon keletkező minimális öntudat, de ahhoz, hogy elmesélt énről is beszélhessünk szükségünk van az előre- és visszatekintő narratívák strukturális elemeire is.

Az önismeret vakfoltjai nem jönnének létre, ha előzetesen nem rendelkeznenek a múlthoz való viszonyal. Ez a viszony pedig nemcsak az explicit, önéletrajzi emlékek révén konstituálódik, hanem egy eredendő affektív kapcsolatot is ápolunk a múlttal. A leüledett és adott esetben elfelejtett tapasztalatok révén kialakul egy egyedi önéletrajzi érzet. Schechtman nagy jelentőséget tulajdonít Locke-nak és Freudnak az énkonstitúció magyarázatában. Az ő olvasatában már Locke is felfedezi, hogy a felidézett emlékeket affektusok kísérik, tehát az emlékek közvetítésével affektív kapcsolatot is ápolunk a múlttal és nem csak események sorozataként szemléljük azt. Kínoz minket a büntudat vagy örömet érzünk bizonyos emlékek

⁷ A kényszerneurózissal kapcsolatban állapítja meg Freud, hogy a tünetek „...olyannyira ellenállóknak mutatkoznak a különben normális lelki élet minden hatásával szemben, magában a betegben is azt a benyomást keltik, mintha emberfeletti hatalmú vendégek volnának egy idegen világból.” (Freud 2006, p. 229; Vö., Schechtman 1996, p. 118; Pintér 2014, p. 43).

⁸ Ennek az elméletnek elmefilozófiai következményei is vannak. Schechtman szerint a narratív konstitúciós nézet feloldja a Derek Parfit által elemzett apóriákat a pszichológiai folytonossággal kapcsolatban. A közelmúltban Ambrus Gergely tanulmánya elemezte a Parfit és Schechtman nézetei között feszülő ellentéteket és Schechtman hatására továbbfejlesztette a pszichológiai folytonosság koncepcióját (vö. Ambrus 2020)

felidézése közben (Schechtman 1996, p. 109). Úgy tűnik, hogy a jelen két szempontból is sematizált vagy kondicionált: egyrészt egy felidézett emlék affektív minősége kondicionálhatja az aktuális jelent, másrészt a múlt globális jellege (*global characteristic*) is hatással lehet ránk.

Az utóbbi jelenséget Schechtman életközeli példákkal próbálja illusztrálni. Különböző viselkedési diszpozíciók és okkurens mentális állapotok jelennek meg annál, aki anyagi biztonságban nőtt fel azzal szemben, aki szűkölködött gyerekkorában. Aki sokat nélkülözött az szinte kényszeresen számolja és visszafogja a kiadásait, tehát habitusai a múltbéli élettapasztalatot tükrözik anélkül is, hogy konkrét gyerekkori élményeket idézne fel. A helyzet fordítottja is elképzelhető, aki régen anyagi biztonságban érezte magát a jelenben sem fogja visszafogni magát a kiadások tekintetében. De a múlt globális hatása nem csak viselkedési diszpozíciókban, hanem nehezen behatárolható affektív élményekben, szorongásokban, vagy akár pszichoszomatikus tünetekben is megnyilvánulhat (Schechtman 1996, pp. 110-111). Ebben az esetben újra a belső, reprezentálhatatlan idegenség problémájába ütközünk.

Az affektív identitás és az implicit narratíva koncepciói azt sugallják, hogy a traumatikus múlt szinte megváltoztathatatlan reakció-mintákat hoz létre a szubjektumban. Schechtman azt állítja, hogy az implicit narratíva tudattalan elemei merev és automatikus hatásokat fejtenek ki az érzelmekre és cselekvésekre. Szinte olyanok ezek a reakciók, mint Freud kényszerbetegének rituális cselekedetei vagy a poszthipnotikus szuggesztió által kiváltott automatizmusok (Schechtman 1996, p. 118).

Úgy tűnik, hogy Schechtman több értelemben használja az implicit narratíva kifejezést. Implicit narratíva alatt érthetjük azokat a hallgatóságos elképzeléseket és célokat, amelyek mindennapi cselekedeteink keretét alkotják. Ugyanakkor ebben a reflexió mögött zajló implicit önértelmezésben is megjelenhetnek az (ön)idegenség elemei. Például egy egyetemi tanár meglepetten tapasztalja, hogy már nem is az egyetemi karrier építése az implicit narratívája – életének hallgatóságos szervező elve –, hanem egyéb vállalkozásokba kezd, mellékállásban zöldséget árul a piacon vagy esetleg visszatér korábbi szakmájához és számítógépeket szerel össze egy üzemben. Az implicit narratíva koncepciója a pszichoanalízis irányába is nyitott. Schechtman az idegenség olyan elemeit is felfedezi az emberi viselkedésben (racionalizálás, öncsalás, burkolt rosszindulat stb.), amelyek csak a külső megfigyelő számára tűnnek fel és az alany letagadja őket a terápiában tapasztalható ellenálláshoz hasonlóan. Viszont az implicit narratíva fogalma azt sugallja, hogy ezek az elemek legalább részben tudatképesé tehetők és talán meg is változtathatók, azaz képesek végül feszültségmentesen beépülni az explicit önéletrajzi narratívába. Amennyiben az implicit narratíva beépíthető az explicit narratívába, akkor talán a narratív identitás és az affektív identitás közötti távolság is csökkenthető. Ugyanakkor az affektív tudattalan nem merül ki az implicit narratívában, hanem – amint azt a traumatikus szubjektivitás kapcsán láthattuk –, olyan énidegen elemeket is tartalmazhat, amelyek teljes mértékben ellenállnak a szimbolikus reprezentációk

sematizáló és értelmező funkcióinak.⁹ Másképpen fogalmazva az affektív tudattalan nem redukálható pusztán az implicit narratívára, hanem még az implicit narratívát is meghaladó vakfoltokat és hiátusokat is tartalmazhat.

Konklúziók

Amint láttuk Ullmann az affektív identitással és tudattalannal kapcsolatban egy implicit értelemstruktúráról ír, amely egyfajta láthatatlan horizontként sematizálja a viselkedést, kijelöli a lehetséges reakciók, viselkedések, érzelmek, hangulatok lehetőségének játékerét. Schechtman nagyon hasonló szellemben úgy határozza meg a múlt jelenre gyakorolt hatását, mint egy forgatókönyvet (*script*), amely egyben egy individuális érzetet is konstituál. Például egy jó körülmények között nevelkedett gyerek más személynek fogja tekinteni önmagát azzal szemben, aki a gyerekkori élményei miatt már csak egy örök vesztesként látja magát (Schechtman 1996, pp. 111-112). Az önéletrajzi narratíva egy szűrő és rendező elv, amelynek van egy publikus és egy másodlagos rétege is, azaz saját történetünk implicit megértésével is rendelkezünk. Schechtman Freud által inspirálva azt állítja, hogy az élettörténet artikulálásának határait is megtapasztalhatjuk az öncsaláson és a racionalizáción keresztül. Vannak bizonytalanságok és vakfoltok a történeteinkben. Az öncsalás és önámítás az élet szerves része, gyakran racionalizáljuk döntéseinket miközben mások számára láthatóvá válnak a rejtett motivációink. Az explicit narratívával szemben az implicit narratívát – az életünket hallgatólagosan befolyásoló erőket – nem mindig tudatosítjuk. Schechtman végül eljut az Ullmann és Pintér által is hangsúlyozott belátásra, mely szerint a tudattalanban lévő mély vágyak és érzelmek talán még erőteljesebben meghatározzák azt, hogy kik vagyunk, mint a tudatos-explicit narratívák (Schechtman 1996, p. 116).

Irodalom

- Ambrus, G. (2020). The Identity of Persons: Narrative Constitution or Psychological Continuity? *Hungarian Philosophical Review*, 64(1), 59–76.
- Balogh, Zs. (2018). Az én-érzet, a testérzet és kapcsolataik – fenomenológiai elemzés. In M. Miklós, & J. Tózsér (Eds.), *Az érzelmek jelentése és a jelentés tapasztalata* (pp. 39–59). Budapest: L'Harmattan
- Bókay, A. (2020). Pszichoanalitikus trauma-koncepciók – Freud és Ferenczi. *Lélekelemzés*, 15(1), 43–61.
- Freud, S. (2006). *Bevezetés a pszichoanalízisbe* (Ford. Hermann Imre). Budapest: Gabo Kiadó.

⁹ Az affektív tudattalan esetében beszélhetünk talán *ős-idegen* elemekről is, olyan affektív komplexumokról, amelyhez nem fér hozzá a reprodukív emlékezet és a fantázia sem, de mégis affektív hatást gyakorolnak a tudatra. Ezeknek az értelmezhetetlen elemeknek a problémája egy újabb tanulmányt igényelhet.

- King, N. (2000). *Memory, narrative, identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Kozyreva, A. (2017). *Phenomenology of Affective Subjectivity: Analyses on the Pre-Reflective Unity of Subjective Experience*. Heidelberg: Universitäts Bibliothek.
- Olay, Cs. (2022). *Regionális és nemzeti identitás: Egy hermeneutikai megközelítés*. Budapest: L'Harmattan.
- Pintér, J. N. (2014). *A nem múltó jelen. Trauma és nosztalgia*. Budapest: L'Harmattan.
- Ratcliffe, M. (2017). *Real Hallucinations: Psychiatric Illness, Intentionality, and the Interpersonal World*. Cambridge, London: The MIT Press.
- Ricoeur, P. (1997). Önmagadat mint másikat (ford. Kovács Tímea). In Bódis Csaba (szerk.), *Francia filozófia a XX. században* (pp. 218–256). Debrecen: KLTE Filozófia Intézet.
- Sass, L., Parnas, J., & Zahavi, D. (2011). Phenomenological Psychopathology and Schizophrenia: Contemporary Approaches and Misunderstandings. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 18(1), 1-23. [doi:10.1353/ppp.2011.0008](https://doi.org/10.1353/ppp.2011.0008).
- Schechtman, M. (1996). *The Constitution of Selves*. Ithaca: Cornell University Press.
- Schechtman, M. (2011). The narrative self. In S. Gallagher (ed.), *The Oxford Handbook of the Self* (pp. 394–418). Oxford: OUP.
- Schechtman, Marya (2016). A mess indeed: Emphatic access, narrative, and identity. In Julian Dodd (Eds) *Art, Mind, and Narrative: Themes from the Work of Peter Goldie* (pp. 17–34). New York: OUP.
- Strawson, G. (2004). Against Narrativity. *Ratio*, 17(4). <https://doi.org/10.1111/j.1467-9329.2004.00264.x>
- Tengelyi, L. (1998). *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest: Atlantisz.
- Tengelyi, L. (2007). *Tapasztalat és kifejezés*. Budapest: Atlantisz.
- Ullmann T. (2015). A narratív, a traumatikus és az affektív szubjektivitás. In Bujalos I., M. Tóth M., & T. Valastyán (Eds.), *Az identitás alakzatai* (pp. 21–37). Budapest: Kalligram.
- Ullmann, T. (2017). Phenomenology of experience and the problem of the unconscious. In M. Gabriel, Cs. Olay, & S. Ostritsch (Eds.), *Welt und Unendlichkeit: Ein deutsch-ungarischer Dialog in memoriam László Tengelyi* (pp. 141-161). Freiburg / München: Verlag Karl Alber.
- Ullmann, T. (2019). Értelemképződés és tudattalan Tengelyi fenomenológiájában. In Marosán Bence (Eds), *Élettörténet, sorsesemény, önazonosság – Tanulmányok Tengelyi László emlékére* (pp. 179–189). Budapest: L'Harmattan.
- Zahavi, D. (2014). *Self & Other: Exploring subjectivity, empathy, and shame*. Oxford: Oxford University Press.
- Zahavi, D. (2017). Thin, thinner, thinnest: Defining the minimal self. In C. Durt, T. Fuchs, & C. Tewes (Eds.), *Embodiment, Enaction, and Culture: Investigation the Constitution of the Shared World* (pp. 193-200). Cambridge: MIT Press.